

Efsaneden Destana: KAZAKİSTAN'DA KORKUT ATA VE KORKUT KÜYÜ*

From Legend to Epic: Grandfather Korkut and
the Village of Korkut in Kazakhstan

De la légende à l'épopée: Korkut Ata et Korkut Küyü au Kazakhstan

Dr. Bayram DURBİLMEZ*

ÖZET

Kopuz çalan, beste yapan, insan üstü akla sahip, şaman, sihirbaz, geleceği bilen bahşi, hastalıkları iyileştiren hekim, devlet yöneticilerine sadrazamlık yapmış bilge bir kişi sayılan Korkut Ata'nın, 7.-8. yüzyıllarda, Sırderya ırmağı kıyısında yaşadığı ileri sürülmektedir. Dede Korkut kitabının bilinen iki nüshasının (Dresden ve Vatikan nüshaları) dışında, sözlü kültür geleneği içinde oluşan Dede Korkut ile ilgili anlatıların değişik anlatı türlerine dönüştükleri tespit edilmiştir. Bu anlatıların kaynağının mitolojik ürünler olduğu ileri sürülmektedir. Mitolojik anlatılar, Korkut konulu efsanelere kaynaklık etmiş, bu efsanelerin bir kısmı destana dönüşürken, bir kısmı da hikâye ve / veya masala dönüşmüştür. Korkut Ata, Kazakistan'da, Türk müziğinin atası, küyün yaratıcısı ve efsane kahramanı olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Korkut Ata, efsane, destan, mitoloji, masal, hikâye, sözlü kültür, müzik

ABSTRACT

Korkut Ata, who played kopuz, composed musical pieces, had a super human wisdom, foresaw future, doctor recovering the sick, great vizier of the sovereign and was a shaman, magician, is believed to have lived near Sirderya river in 7-8. centuries. It has been proved that the various narratives about Dede Korkut, except the two known copies(Dresden and Vatican copies) were transformed into different kinds of narratives. Some of the mythological narratives, the source of legends starring Korkut, were transformed into legend and some were transformed into story and/or tale. Korkut Ata is accepted as the father of Turkish music, creator of Küy and a legendary hero in Kazakhstan.

Key Words

Korkut Ata, legend, epepe, mythology, tale, story, oral culture, music

Giriş

Aynı soydan gelen, ortak geçmişi, ortak dili ve kültürü olan Türk boyları; günümüzde farklı coğrafyalarda, ayrı ayrı devletler içinde yaşayışlarını sürdürseler de bu boyları birbirine yakınlılaştıran sağlam köprüler bulunmaktadır. Bunların başında da kültür köprüsü gelmektedir. Özellikle halk edebiyatı ürünleri bu köprünün temelini oluşturmaktadır. Bu ürünler arasında Koroğlu destanı ve Dede Korkut hikâyeleri başta olmak üzere Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Âşık Garip vd. gibi halk hikâyeleri; Nasrettin Hoca, Keloğlan (Tazşabalala) gibi ortak fıkra tipleri; Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Karacaoğlan gibi şairler; Türk dünyasının büyük bölümünde ortak olan maniler, atasözleri, bilmeçeler vd. gibi anonim edebiyat ürünleri,

maktadır. Bu ürünler arasında Koroğlu destanı ve Dede Korkut hikâyeleri başta olmak üzere Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Âşık Garip vd. gibi halk hikâyeleri; Nasrettin Hoca, Keloğlan (Tazşabalala) gibi ortak fıkra tipleri; Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Karacaoğlan gibi şairler; Türk dünyasının büyük bölümünde ortak olan maniler, atasözleri, bilmeçeler vd. gibi anonim edebiyat ürünleri,

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Merkezi tarafından 22-24 Kasım 2000 tarihleri arasında düzenlenen "Uluslar arası Geçmişten Günümüze Destan Sempozyumu"nda sunulan bildiri metnidir.

** Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Nevruz, Hıdrellez gibi ortak kutlamalar kültür köprüsünün temel yapı taşlarıdır (Durbilmez, 2000).

Türk dünyasının değişik bölgelerinde yapılan araştırmalar sonucu, halk edebiyatı ürünlerinin bazı türleri hakkında olduğu gibi, Dede Korkut hikâyeleri konusunda da yeni bilgi ve örnekler elde edilmektedirler.

Türkiye Türkleri, Türkmenistan Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve Kazakistan Türkleri Korkut Ata'yı öz ataları ve Dede Korkut hikâyelerini kendi tarihî mirasları olarak kabul etmektedirler.

Bu çalışmamızda, Dede Korkut kitabının "Kitâb-ı Dedem Korkut âla lisân-ı tâife-i Oğuzân" adlı Dresden nüshası ile "Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve Gayri" adını taşıyan Vatikan nüshasından önce ve sonra sözlü kültür geleneği içine dilden dile nakledilen Dede Korkut anlatılarından bahsedilecek, Korkut Ata ve Korkut Küyü konusunda Kazakistanlı bilginlerin çalışmaları anlatılacak, efsaneden destana/destandan efsaneye dönüşen anlatılar üzerinde yaptığımız tespit ve değerlendirmelerimiz sunulacaktır.

I. Kazakistan'da Yapılan Korkut Ata Konulu Çalışmalar

Kazakistan'da yapılan Korkut Ata konulu çalışmaları lisansüstü tezler, kitaplar ve bildiriler/makaleler hâlinde tasnif edebiliriz. Söz konusu çalışmaları şu başlıklar altında incelememiz de mümkündür: a) Kitâb-ı Dedem Korkut konulu çalışmalar, b) Korkut anlatıları ile ilgili çalışmalar, c) Korkut küyleri konusundaki çalışmalar, ç) Korkut konusunda yapılan genel çalışmalar.

Bu çalışmalardan bir kaçından kısaca söz etmekte yarar görüyoruz.

a) *Kitâb-ı Dedem Korkut Konulu Çalışmalar:*

Ş.İbrayev, B. İskakov, A. Koñırat-

bayev gibi Kazakistanlı bilginler Kitâb-ı Dedem Korkut ile ilgili müstakil kitaplar yayımlamışlardır. Bu çalışmaların bir kısmı Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi veya Rusça olarak yayımlanmıştır. *Sravneniye vı sisteme hudojectvennih sredstv "Knigi Moyevo Dede Korkuta", voprosı istorii literatur vostoka* (= Kitâb-ı Dede Korkut'un Edebî Mukayesesi ve Tarihî Edebiyat Sorunları) (İbrayev, 1979a), *Nekotoriye aspekti sistemno-go izuçeniya hudojestvennih sredstv "Kitabi Dedem Korkut* (= Kitâb-ı Dedem Korkut'un Edebî Sistem Aracı Olarak Öğrenilmesi/ Kitâb-ı Dedem Korkut'un Poetikası) (İbrayev, 1979b) ve *Korkut Ata Kitabı* (İbrayev, 1986), *Korkut Ata Kitabı, Oğızdardıñ Batırlık Jırları* (Koñıratbayev vd, 1986), *Korkut Ata Kitabı* (Koñıratbayev vd., 1991) ve *Korkut Ata Kitabı* (İskakov, 1994) gibi belli başlı kitaplar bu çalışmalar içinde önemli yere sahiptir. Bunlardan, *Korkut Ata Kitabı, Oğızdardıñ Batırlık Jırları* adlı eser, A. Koñıratbayev ve M. Baydildayev tarafından Rusçadan Kazak Türkçesine aktararak yayımlanmıştır. B.İskakov'un hazırladığı kitap ise Dede Korkut Kitabı'nın Türkiye Türkçesinden Kazak Türkçesine aktarımından oluşmaktadır.

R. Berdibayev'in "Muramızben Tabıskanda" başlıklı makalesi, Dede Korkut kitabının Prof. A. Koñıratbayev tarafından aktarılması üzerine yazılmıştır (Berdibayev, 1988). Margulan'ın "Korkıt Turalı Jazbalar (=Korkut Konulu Yazmalar)" (Margulan, 1982), Süyınşaliyev'in "Korkıt Ata Kitabı Jaylı" (Süyınşaliyev, 1969) vd. başlıklı yazıları da konumuzla ilgilidir.

b) *Korkut Anlatıları İle İlgili Çalışmalar:*

Jarkınbekov'un "Elim-ay" adlı kitabı (Jarkınbekov, 1987), T.Ensegenulı'nın

“Oğıznama, Sır Boyunda Tuğan Şığarma” (Ensegenulı, 1995) ve S. Kaskabasov’un Rusça olarak hazırladığı *Dede Korkut na Kazahskoy poçve, Azerbaydžansko-Kazahskiye Literaturnıye Svyazi* (=Kazaklar Arasında Anlatılan Dede Korkut Anlatılarının Âzerbaycan-Kazak Edebiyatı İlişkileri) adlı çalışması (Kaskabasov, 1990) konumuzla ilgili müstakil çalışmalardandır. *Ejelgi Jır Añızdar / Ğilimi Zerttev, Makalalar* (Margulan, 1985) adlı eserde de Korkut Ata efsaneleri hakkında yazılmış şu makaleler yer almaktadır: 1. “Korkıt Turalı Kazaktıñ Kariya Sözderi (= Kazak Yaşlılarının Korkut Hakkındaki Sözleri/ Anlatmalarını)” (Margulan, 1985:135-142), 2. “Kazaktağı Korkıt Añızın Destur Etip Saktavsılar (=Kazak[lar]daki Korkut Efsanelerini [Sözlü] Gelenekte Yaşatanlar/ Anlatanlar)” (Margulan, 1985:143-155), 3. “Korkıt Buringı Ğalımdar men Akındardıñ Esinde (= Eski Bilginler ve Akınların/ Âşıkların Korkıt Ata’ya İlgileri)” (Margulan, 1985:156-170), 4. “Korkıt Kitabının Kazak Añızdarındağı Elesi (=Dede Korkut Kitabının Kazak Efsanelerine Etkisi)” (Margulan, 1985:171-186), 5. “Kazak Añızdarındağı Korkıtın Bolması jane Onıñ Jürgen Jerleri (= Kazak Efsanelerindeki Korkut Karakteri ve Onun Görüldüğü Yerler)” (Margulan, 1985:187-203), 6. “Korkıtın Ölimmen Küresi (=Korkut’un Ölümle Mücadelesi)” (Margulan, 1985:204-211).

“Korkıt Avlie (=Evliya Korkut)” (Cetbısbayev, 1899), “Korkıt Ata Ömiri men Epsanaları Turalı (=Korkut Ata’nın Ömnü ve Efsaneleri Hakkında)” (Margulan, 1984), “Korkıt Turalı Añızdar (=Korkut Konulu Efsaneler)” (Kaskabasov, 1984), “Mif pen Epsananın Tarihiliği (=Mit ve Efsanenin Tarihiliği)” (Kaskabasov, 1993), “Korkıt Turalı Akikat Pen

Añız (=Korkut Konusunda Gerçek ve Efsane)”, (Koñıratbayev, 1987), “Korkıt Ata Ömirnamesi” (Kaymoldin, 1990), “Korkıt Turalı Añız (=Korkut Konulu Efsane)” (Sadırbayev, 1990), “Korkıt Añızdarı (=Korkut Efsaneleri)” (Seydimbekov, 1999) ve “Korkıt Ata Mifteri jane Avesta (=Korkut Ata Mitleri ve Avesta)” (Kıravbaykızı, 1999) başlıklı yazılar konumuzla ilgili önemli makaleler arasında yer almaktadır¹.

c) *Korkut Küyleri Konusundaki Çalışmalar:*

Küy Jelken Nemese Korkıt Ata Dastanı (Muktarulı,1982), *Kazaktıñ Muzikalık Folklorı* (1982), *Elim-ay, Küyder Jinağı* (Korkıt, 1987) *Küy Jelken Nemese Korkıt Ata Dastanı* (Muktarulı, 1990) ve *Kobozsı Korkıt Turalı, Mengilik Jasaytın Murağattar* (Berdibay, 1993) adlı çalışmalar konumuzla ilgili müstakil çalışmalardandır.

“Korkıt Küyşi” (Margulan, 1944:83-84.), “Kazak Muzikasının Korkıt Desturu” (Margulan, 1970), “Korkıtın Küyleri (=Korkutun Küyleri)” (Jarkınbekov, 1980:150-153), “Korkıt-Küy Atası” (Adambayev, 1989), “Küy Añızdar” (İbrayev, 1991), “Korkıt” (Seydimbekov, 1992), “Korkıtın Sarını” (Kudayberdiulı, 1999) başlıklı yazılar konumuzla ilgili önemli makaleler arasında yer almaktadır. Margulan’ın *Ejelgi Jır Añızdar / Ğilimi Zerttev, Makalalar* adlı eserinin “Kazaktıñ Halk Muzikasındağı Korkıt Desturu” (= Kazak Halk Müziğindeki Korkut Geleneği) başlıklı bölümünde, Korkut Ata’nın Kazakistan Türk halk müziğine katkıları ve halk müziği içinde oluşan Korkut geleneği hakkında, geniş bilgiler yer almaktadır (Margulan, 1985: 212-228).

d) *Korkut Konusunda Yapılan Genel Çalışmalar:*

Kayta Oralğan Korkıt (Bektibayev,

1993), *Korkutnama* (Aydosov, 1997) ve *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak* (Nısanbayev vd., 1999) gibi eserler, konuyla ilgili çalışmalardandır. Margulan'ın *Şokan jane Manas* (Margulan, 1971) adlı eserinde, Manas Destanı incelenirken, Dede Korkut hikâyelerindeki çeşitli motiflerle karşılaştırma ve değerlendirme-ler de yapılmıştır

Kazakistan'da Korkut Ata ile ilgili en kapsamlı çalışma, 1999'da Abdimalik Nısanbayev'in baş redaktörlüğünü yaptığı *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak* (Nısanbayev vd., 1999) adını taşıyan ansiklopedik eserdir². Söz konusu eserde Kazak Türkçesi ve Rusça olarak yazılmış makaleler yanında geniş bir kaynakça da verilmektedir. Rusça olarak İ.A. Kastanye (s.89-91), K.A. İnostrantsiyev (s.94-98), V. M. Jirmunskiy (s.476-572) ve S. Akatay (s. 686-688) 'ın çalışmalarına yer verilen ansiklopedik eserde; Kazak Türkçesiyle de Ş. İbrayev, (s.14-32, s.573-618, s.619-663), A.Margulan (s.34-88), N. Cembısbayev (s. 92-93.), A. Seydimbekov, (s.99-110), M. Jarkımbekov (s.112-122), A. Divayev (s.457-458), M. Avezov (s. 459), A.Koñıratbayev (1999a:460-475; 1999b:722-724), R. Berdibay, (s. 664-667), S. Kaskabasov (s.668-678), A.Kıraybaykızı, (s.679-685), Ş. Kudayberdiuh, (s.731-732), S. Muktarulı (s.689-721, s.744-763), T. Dayrabay (s.725-729), S. Seyfullin (s. 738-741), K. Bekhojin (s. 742-743) ve A. Aliaskarov (s.764-765) 'un çalışmalarına yer verilmektedir.

"Korkıt" (Jumabayev,1922), "Korkıt Turalı (=Korkut Hakkında)" (Kenjebayev, 1938), "Korkıt Ata Turalı (=Korkut Ata Hakkında)" (Seyfullin, 1964), "Ahilles, Alpamis, Korkıt jane Baksılar... (= Ahilles, Alpamis, Korkut ve Baksılar...)" (Akatayev,1973), "Korkıt jane Onıñ Jırları(=Korkut ve Onun Jırları)"

(Koñıratbayev,1981), "Korkıt Ata Turalı (=Korkut Ata Hakkında)" (Margulan,1982), "Korkıt" (Joldasbekov,1986), "Korkıt Ata Ömirnamesi" (Kaymoldin, 1990), "Korkıt" (Koñıratbayev,1991) başlıklı yazılar/makaleler de konumuzla ilgilidir.

II. Korkut Ata Efsaneleri ve Korkut Küyü

Kazakistan'da Korkut Ata anlatmaları, "şınşıl ertegiler" adı verilen gerçekçi masalların "aңыз ertegiler" adı verilen efsaneli masallar türüne dahil edilmektedir. Aңыз ertegilerde, kahramanlar tarihî kişiliklerinden uzaklaştırılmaz. Tarihte yaşamış, milletin hafızasında derin izler bırakmış saygın kişiler, gerçek hayatlarından ve karakterlerinden hareketle oluşturulan olaylar içinde yer alır. Efsaneli masalda, tarihî kişinin, kendisine benzemeyen bir şekle dönüştürülmesi söz konusu değildir (Avezov, 1997:113). Aңыз ertegilerde geçen kişiler, tarihteki gerçek özellikleriyle yer aldıkları için bu anlatılar "şınşıl ertegiler"e (=gerçekçi masallara) dahil edilmektedir.

Korkut Ata ile ilgili anlatıların kimi yerde destan, kimi yerde hikâye, kimi yerde efsane, kimi yerde de masal özelliği taşıdığı bilinmektedir³. Burada bir soru sormak gerekecektir: Dede Korkut anlatıları destandan/ hikâyeden efsane/masala mı, efsane/ masaldan destana/hikâyeye mi dönüşmüştür? Anadolu'da hikâyeci âşıkların masallardan da ilham alarak hikâye tasnif ettikleri bilinmektedir (Durbilmez, 1999:258-272). Dede Korkut masalları ve efsaneleri destana dönüşmüş, bu destanlar da hikâye anlatma geleneği içine halk hikâyesine dönüştürülmüş olabilir. Korkut Ata konulu anlatıların değişik anlatı türlerine dönüşmesinde "anlatıcı", "dinleyici kitlesi", "anlatılan zaman" ve "anlatılan mekân"

ile “anlatı”nın ilişkileri de etkin olmuş olabilir. Çünkü bir anlatının oluşumu, gelişimi ve değişiminde “anlatıcı-dinleyici-çevre” ilişkisi doğrudan etkili olmaktadır. Anlatıcı, dinleyicinin konumuna, cinsiyetine, birikimine ve dünyaya bakış tarzına göre anlattığı metin üzerinde bazı değişiklikler yapabilmektedir. Tabii ki, anlatıcının gelenek bilgisi, birikimi, duygu ve düşünceleri, mensup olduğu zümre, cinsiyeti vd. de metnin yeniden şekillenmesinde belirgin bir yere sahiptir. Korkut Ata konulu anlatıların değişik türde anlatılara dönüşmesinin sebepleri araştırılırken halkbilimi ürünlerinin mâhiyeti ile ilgili genel özellikler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bilindiği gibi halkbilimi ürünleri; *sözlü olma, geleneğe bağlılık, sahiplenilme/benimsenme, çeşitlenme ve kalıplaşma* gibi özellikler göstermektedir (Yıldırım, 1985: 544-551). Korkut Ata anlatıları da sözlü kültür geleneğine bağlı kalarak “anlatıcı-dinleyici-çevre” ilişkisi içinde sözlü olarak anlatılmakta; Türk dünyasının büyük bölümünde, özellikle Türkiye Türkleri, Türkmenistan Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve Kazakistan Türkleri arasında sahiplenilmekte/ benimsenmekte; dilden dile, nesilden nesile aktarılırken çeşitlenmekte; değişik anlatı türlerine dönüşürken bile kalıplaşmakta ve gelişimini devam ettirmektedir. Çünkü halkbilimi ürünleri her zaman yeni unsurlar kazanarak yeniden oluşur, değişir ve gelişir.

Türk dünyasında, Bamsı Beyrek, Tepegöz, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Garaçug Çoban ile ilgili çeşitli efsane ve/veya masal anlatılmakta olduğu bilinmektedir⁴. Kazakistan’da da sadece Korkut Ata hakkında efsaneler değil, aynı zamanda Dede Korkut kitabında yer alan Bamsı Beyrek, Tepegöz, Deli Dum-

rul ve Salur Kazan ile ilgili çeşitli efsaneler de anlatılmaktadır.

Korkut Ata Kazakistan’da küyün atası olarak da kabul edilmektedir. Korkut küyü Kazakistan’da bir ekol olarak kabul edilmiş olup, bu geleneği sürdürenler “Korkut Küyü/” “Korkut Sarını” adını verdikleri müzik türünü dombra eşliğinde bu gün de icra etmektedirler. Bu gelenek içinde yetişen küycüler önce küyün doğmasına sebep olan hikâye veya efsaneyi anlatırlar sonra küyü dinletirlermiş. Zamanla küyün doğuşunu hazırlayan efsaneler unutulmuş, yalnızca küyler icra edilmiştir. Hastaların tedavisinde Korkut Küyü/ Korkut Sarını adı verilen müzik türünden yararlanıldığı Kazakistanlı öğrencilerim anlatmıştı (S₁, S₅, S₉)⁵.

Korkut’un mirasını devam ettirenler dörde ayrılmaktadır:1. Eski bakı-jıravlar (Koylıbay, Balakay, Karamırza, Nısan Abız), 2. Kopuzla küy çalan meşhur küycüler (Farâbî, Ketbuğa, Er Şege-dey, Doscan, Ötebolat, Kangoca, Velihanov, Kurmangazı, İhlas v.s.), 3. Halkı düşündürmeye yönlendiren bilge ve hatipler (Sıpıra Jırav, Asan Ata, Kaztugan, Şalgez, Anet Baba, Bukar Jırav, Tatikara, Kulanazar, Maylıkoja), 4. Korkut geleneğini sürdüren ve kopuz çalıp şiir bes-teleyen akınlar (Janak, Sabırbay, Nayanbala, Bazarjırav, Erimbet Jırav, Abıl Jırav v.s.) (Margulan, 1999:47-48).

Kazakistan’da Korkut efsanelerini dilden dile, nesilden nesile aktaran anlatıcılar/ şecereciler/ akınlar arasında en ünlülerini şöyle sıralayabiliriz: Bazar Jırav (1842-1911), Erimbet Köldenbekuli (1844-1919), Mulayman Şantayuli (1846-1927), Musa Öteşuli (1866-1960), Turımbet Salkımbayuli (1873-1934), Sarıbay Kulnazaruli (1858-1919), Ahmet Nazaruli (1882-1966), İrgızlı Jaksılık Ata (1883-1961). Karmakşılı Alkuvat

Kaynarbayulı'nın Korkut konulu iki el yazması günümüze ulaşmıştır. Korkut efsanelerini anlatanlar arasında Jakıp Ata ve Sokır Abız'ın adını saymak da mümkündür (Margulan, 1999:48). 17. yüzyılda yaşamış ünlü bahşı ve akın Nurgali ile onun neslinden olanların ellerinde Korkut Ata'nın neslinden olduklarını gösteren şecerelerin bulunduğu söylenmektedir. Nurgali'nin babası Koşkar Ata da Korkut Ata efsanelerini anlatanlar arasında önemli bir yere sahiptir (Margulan, 1999:48).

Yirmi civarında Korkut küyünün günümüze kadar ulaştığı küycü Musabek Jarkınbekov tarafından belirtilmektedir (Jarkınbekov, 1999:116). Korkut küylerinde tabiat sesleri taklitlerinin bolluğu, bahşı zikirlerinin çizgisi belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bunlar Korkut küyelerinin tarihin eski dönemlerinde oluşturulduğunu gösteren işaretler olarak görülmektedir (Jarkınbekov, 1999:115). Halkbilimi ürünlerinin genelinde olduğu gibi Korkut küyelerinde de çeşitlenme özelliği görülmektedir. Yüzyıllar boyunca her bir küycünün kendi dünya görüşü, tecrübesi, yeteneği ve küycülükteki ustalığı çerçevesinde Korkut küyelerini de bazen yenilikler katarak zenginleştirdiği, bazen de çıkarmalar yaparak işlediği bilinmektedir (Jarkınbekov, 1999:115).

Kazakistan'da günümüzde de bilinen şu küyeler Korkut Ata'nın mirasları olarak kabul edilmektedir: Arıstan Bab (Arslan Baba), Jelmaya, Elim-ay, Halkım-ay (Ah Yurdum, Vah Halkım!), Tokın, Akkuv (Ak Kuğu), Targıl Tana (Alaca Dana), Baylavlı Kiyiktiñ Zarı (Bağlı Geyiğin Ağlayışı), Uşardıñ Uluvı (Uçarın/Av Tazısının Uluması), Başpay (Başparmak), Evipbay-evipbay (Hoppala Yavrum Hoppala) vd.

Korkut Ata ile ilgili efsaneleri, konuları bakımından, dokuz madde altında inceleyebiliriz: 1. *Korkut'un Doğumu İle İlgili Efsaneler*, 2. *Korkut'un Ailesi İle İlgili Efsaneler*, 3. *Korkut'un Kopuzu İle İlgili Efsaneler*, 4. *Korkut'un Bineği Jelmayaya İle İlgili Efsaneler*, 5. *Korkut'un Janalgış (Azrail) ile Yaptığı Mücadeleleri Konu Alan Efsaneler*, 6. *Korkut'un Bilgeliği İle İlgili Efsaneler*, 7. *Korkut'un Bestelediği Küyeler İle İlgili Efsaneler*, 8. *Korkut'un Ölümü İle İlgili Efsaneler*, 9. *Diğerleri*

Efsanelerden çıkarılan bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

1. *Korkut'un Doğumu:*

Annesi Korkut'u üç yıl dokuz gün karnında taşımış, üç yıl içinde üç kez doğum sancısı çektiği hâlde doğumu gerçekleştirememiştir. Birinci yılın üçüncü günü dünya da sancılanmış, büyük bir sel çıkarak Karaaspan dağı su basmış. İkinci yılın üçüncü günü şiddetli bir rüzgâr eserek yeryüzünü kum kaplamış. Üçüncü yılın üçüncü günü havada kara bulutlar oluşmuş, şimşekler çakmış. Halk yine bir felâket gelecek diye çok korkmuş fakat Korkut dünyaya gelmiş(S₃). Korkut'un doğumuyla birlikte güneş de yükselmeye başlamış. –Doğum öncesi yaşanan korkulardan hareketle çocuğun adı Korkut konmuş⁶ (S₂).

Korkut Ata, "Ulıstıñ ulu küni" / Nevruz'da dünyaya gelmiş. Korkut doğmadan önce büyük felâketler yaşanmış. Korkut'un annesiyle birlikte dünya da sancı çekmiş, halk çok korkmuş. Korkut doğunca halk üç gün bayram etmiş (S₈).

Korkut'un annesi bazen insan, bazen de dev veya peri kızı olarak anlatılır. Doğduğu yer Ayat nehrinin (Torgay yöresi) kıyıları, Korkut gölü civarındadır. O, ateşe atsan yanmayan, suya atsan batmayan, kılıcın kesemediği, olağanüstü bir kişi idi (İbrayev, 1999:590; Margu-

lan, 1985:153). Çok büyük ve parlak gözleri olan bir dev kızından doğmuştur. Boyu çok uzun olup altmış arşınmış (İbrayev, 1999:590). Periden veya bir kuğudan doğduğu da söylenmektedir (İbrayev, 1999:590; Margulan, 1985:187; S₄). Doğar doğmaz konuşmaya başlar (Jarkınbekov, 1999:113). Bazı metinlerde Korkut'un peri kızından, mezardan çıkmış cinden ve kuğudan doğduğu da anlatılmaktadır (Kaskabasov, 1999: 667).

Korkut doğduğunda, yeryüzü kapkaranlık olmuş ve gökten mavi bir ışık inmiş. Tanrı tarafından armağan edilen kopuz da Korkut'un yanında bulunuyormuş (S₁, S₇).

2. Korkut'un Ailesi:

Oğuz soyundan olduğu, annesinin Kuba devin/ perinin kızı olduğu, babasının Karmış/ Kırmış olduğu da belirtilmektedir (İbrayev, 1999:590; Gökyay, 2000: LXVI, LXX). Bir Kıpçak kızından doğmuştur (İbrayev, 1999:590). Kazakistan'da anlatılan efsanelerde Korkut'un babası Kara Baksı olarak geçmektedir (S₇, S₉). Kara Bahsı (Karakoca) "peri ve devlerin atası", "bahşılarnın piri" olarak anılmaktadır (İbrayev, 1999:597). Babası bahşı, annesi peri/dev kızı olan Korkut'un bahşı olması beklenen bir durumdur (İbrayev, 1999:597)⁷.

3. Korkut'un Kopuzu:

Kazak Türkleri arasında kopuz sesinin insanları her türlü zorluk ve sıkıntıdan, üzüntü ve dertten, hatta ölümden bile kurtarıcı güce sahip olduğu inancı yaygındır. Bu sebeple kopuz kutlu sayılmaktadır (Jarkınbekov, 1999:113). Kara kopuzun mucidi Korkut'tur. Rüyasına giren bir meleğin tarifıyla kopuzu tamamlayabilmiştir (Jarkınbekov, 1999:114; S₅). Korkut'un kopuzunun sesi yedi günlük mesafeden bile duyulmuş (Seydimbekov, 1999:107; S₅, S₇).

Korkut, yirmi yaşına girdiğinde bir rüya görür. Rüyasında, bir kişi ona kırk yaşından fazla yaşamayacağını söyler. Korkut bunun üzerine ölümsüzlüğün yollarını aramaya başlar; devesiyle dünyanın her tarafını gezer. Her gittiği yerde kazılmış bir mezar görür. Mezarın kime ait olduğunu sorduğunda "Korkut'un mezarı" derler. Dünyanın her tarafını gezen Korkut, doğduğu Sırderya (=Seyhun) boyuna döner; çam ağacından bir kopuz yaparak "ölmez ömür" küyünü besteleyip çalar. Korkut, Sırderya suyunu halı serip üzerine oturarak, küy çaldığı zaman onu dünyadaki bütün canlılar dikkatle ve büyük bir zevkle dinler (S₁, S₂, S₅, S₆, S₇, S₉).

4. Korkut'un Bineği Jelmaya:

Bazı efsanelerde, Kıpçak memleketindeki dayıları tarafından Korkut'a hediye edilen Jelmaya'nın (iyi cins bir deve) olağanüstü özellikleri anlatılmaktadır (Seydimbekov, 1999:106; Jarkınbekov, 1999:121).

5. Korkut'un Janalgış (Azrail) ile Yaptığı Mücadeleleri:

Bu efsanelerde; Korkut'un rüyasında Hızır'ı görmesi (S₅, S₇, S₈), ölümü anlamazsa ölümün kendisinden uzak olacağını öğrenmesi, halka yardım etmek için kaçan bir alaca danayı kovalarken "ölsem de seni yakalayacağım!" diye seslenmesi üzerine alaca dananın taş kesilmesi ve Korkut'un alın yazısından kurtulmak için çare aramak üzere dünyayı gezmesi (Seydimbekov, 1999:108; Jarkınbekov, 1999:120), Korkut'un 40 yıllık bir ömrünün olduğunu öğrenmesi ve gittiği her yerde Korkut için mezar kazan kimselerle karşılaşması (Seydimbekov, 1999:105; S₃, S₄, S₅, S₆, S₇), ölümden kurtulmak için göğe yükselip dünyanın her tarafını gezmesi (S₅), Korkut'un Janalgış'ı (Azrail'i) hileyle altın sandığa hap-

setmesi (Seydimbekov, 1999:105-106), Korkut'un kendisine benzeyen 40 resim yapması ve bu resimlerin yanına oturarak Azrail'i yanıltması (Seydimbekov, 1999:106), kırk kız Korkut'un çaldığı küyü dinlerken Azrail'in yanlarına gelmesi üzerine Korkut'un büyü yaparak kırk kız kırk Korkut'a dönüştürmesi (İbrayev, 1999:587; Margulan, 1983:159), ecele çare bulamayan Korkut'un Sırderya kıyılarına dönmesi, Jelmayasını keserek onun derisiyle kopuzunun gövde kısmını kaplaması, örtüsünü Sırderya suyunun üzerine sererek üstüne oturması ve hüzün yüklü küy çalarak Azrail'i yanına yaklaştırmaması, küyden bir parçanın sonraki nesillerin hafızasında kalması (Seydimbekov, 1999:107) gibi konular işlenmektedir.

6. Korkut'un Bilgeliği:

Korkut, yeryüzündeki bütün hayvanların ve kuşların dilini bilir (Jarkınbekov, 1999:122).

Bu tür efsanelerde; halkının 40 yıl sonraki sıkıntılı durumunu sezen Korkut'un "Elim-ay, halkım-ay / Ah yurdum, vah halkım" küyünü bestelemesi (Seydimbekov, 1999:106-107), Korkut'un ecelin yılan kılığında geleceğini önceden bilmesi ve öldükten sonra Sırderya yakınlarına gömülmek istediğini bir sığır çobanına söylemesi (Dayrabay, 1999:111) vd. gibi konular anlatılmaktadır.

7. Korkut'un Bestelediği Küyler:

Bu tür efsanelerde; küy çalarak gece gündüz eceli uzaklaştırmaya çalışan Korkut'un eşi ve çocuğuyla yeterince ilgilenememesi, çocuğunu uzaktan da olsa avutup sevmek arzusuyla "Evipbay-evipbay! / Hoppala yavrum hoppala!" diyerek bir küy çalması ve bu küyün nesilden nesile "Evipbay-evipbay!" küyü olarak aktarılması (Seydimbekov, 1999:109), iki yavrusundan uzakta bağlı

tutulan bir geyiğin "hiç olmazsa ölmeden yavrularımı bir kez emzirebilsem, koklayıp hasret giderebilsem!" diye ağlayışını duyan ve onun dilinden anlayan Korkut'un "eğer geri gelmezse benim Jelmayamı sana veririm" diyerek geyiğin sahibini ikna etmesi; yavrularını emziren geyiğin kesileceğini bile bile tekrar dönmesi üzerine acımasızlık ve merhamet, kötülük ve iyilikseverlik duygularının dile getirildiği "Baylavlı Kiyiktin Zarı/Bağlı Geyiğin Ağlayışı" adlı küyünü bestelemesi (Jarkınbekov, 1999:122; S₅), Korkut'un hüzünlü konur küylerini çaldığında ak kuğu sürüsünün küyden etkilenerek yere inmesi ve küye sesleriyle eşlik etmesi üzerine "Akkuv/ Ak kuğu" küyünü bestelemesi (Seydimbekov, 1999:106; S₅), vd. gibi konular anlatılmaktadır.

8. Korkut'un Ölümü:

Korkut'a her gün yemek götüren Aktamak adlı kız kardeşinin fırtınalı bir günde yine yemek götürmesi; dalgalanma esnasında Korkut'un ayak parmaklarından birinin Aktamak'a değmesi üzerine Korkut'un üzülmeye ve kendisini günahkâr sayması (Seydimbekov, 1999:109), kırk/yüz yıl boyunca eceli yanına yaklaştırmayan Korkut'a Aktamak'ın her zamanki gibi yemek getirmesi; yemeğin verdiği rahatlıkla Korkut'un uykuya dalması, yılan/ karakurt (zehirli örümcek) kılığına bürünmüş ecelin bu esnada onu zehirlenmesi, bunun üzerine Sırderya kıyısında kendisi için kazılmış mezara kopuzuyla birlikte gömülmesini ve ayak parmaklarını toprağın dışında bırakmalarını vasiyet etmesi (Seydimbekov, 1999:110; Jarkınbekov, 1999:120-121), son nefesini vermeden önce "Başpay/ Başparmak" adlı küyünü bestelemesi (Seydimbekov, 1999:110) ve Korkut ile birlikte mezara gömülen kara kopu-

zun mezarın içinden “Korkut, Korkut!” diye hüznü bir ses çıkarışı (Seydimbekov, 1999:110) efsanelerde işlenen konular arasında yer almaktadır.

9. Diğerleri:

Dul bir kadının avcı oğlunun ölümünden sonra Uçar adlı tazımın mezarın başına giderek acı acı uluması üzerine Korkut’un “Uşardın Ulı / Uçarın Uluması” adlı küyünü bestemesi (Seydimbekov, 1999:108-109; Jarkınbekov, 1999:116) gibi bir kaç konu da efsanelerde yer alan hususlardandır.

III. Yapılan Değerlendirmeler

Kazakistanlı bazı bilginlere göre, Korkut Ata destanları 7. yüzyılda teşekkül etmiş; aradan yedi yüzyıl geçtikten sonra, Kaf Dağı’nı aşarak Anadolu’ya yerleşen Türk nesli ata yurduna duyduğu özleminden dolayı hafızalarında yer eden Korkut anlatılarını kâğıda geçirerek Dede Korkut Kitabı’nı meydana getirmiştir (Nısanbayev, 1999:61). Korkut Ata efsaneleri Kazak Türkleri arasında millî kültür mirasının birer incisi kabul edilmektedir (Jarkınbekov, 1999:113).

Kızılorda ilinin “Korkıt” adlı demiryolu istasyonundan 5 km uzaklıkta “Korkıtın molası/ mezarı” diye bilinen bir türbe vardır. Yerli halkın evliya türbesi olarak kabul ettiği ve kutlu sayarak ziyaret ettiği bu türbe, yüzyıllar boyunca zaman zaman Sırderya’nın suları altında kalıp aşınır. Türbenin nehre bakan kısmı 1952’de yıkılır (Jarkınbekov, 1999:113). Korkut Ata yatırımın, Kızılorda ilinin Karmakşı ilçesine 19 km uzaklıkta, Sırderya kıyısında olduğu, türbesinin de burada bulunduğu, nehrin taşması sonucu 1933’te mezarın/ türbenin yıkıldığı da söylenmektedir (S_g). Mimar B. İbrayev ile akustik uzmanı S. İsatayev bir proje hazırlayarak 1980’de şimdiki anıt mezarı inşa eder. Ulaşımı kolay ol-

sun diye, yola yakın bir yerde dikilen anıt, dört sütundan oluşmaktadır. Her sütun bir kopuzu andırmakta ve rüzgâr hangi taraftan eserse o yönden hoş bir kopuz sesi gelmektedir.

Kazak Türkleri arasında anlatılan Korkut ve Oğuz Kağan konulu destan ve efsaneler bozkır tarihinin önemli kültür âbidelerinden sayılmaktadır (Margulan, 1999:35). Korkut gibi hem bilge, hem ozan olan ve gönüllerde önemli yer tutan bir şahsiyetin gerçek hayatı ile halkın muhayyilesindeki kişiliği elbette aynı değildir. Halkbilimi ürünlerinde görülen sözlü olma, geleneğe bağlılık, çeşitlenme, sahiplenilme/ benimsenme ve kalıplaşma özellikleri Korkut anlatılarında da görülmektedir. Korkut Ata efsanelerinin Hazar boyundaki Türkmenler aracılığı ile Kafkasya ve Hazar’ın güney sahillerindeki Mazandaran (İran) bölgelerine yayıldığı, zamanla buradakilerin Korkut’u sahiplendikleri belirtilmektedir (Margulan, 1999:41).

Korkut Ata’ya bağlı efsanelerin bazı parçaları günümüzde “Ak-köbek” masalı bünyesinde yer almıştır. Bu masal Kazakistan, Ural bölgesi ve Batı Sibirya’da yaygın bir şekilde bilinmektedir. Korkut Ata destanlarının bir bölümünü oluşturan “Karabek”, “Kazan Han” ve “Baybörü” adlı destanlar, Aral boylarındaki Koñırat akınları tarafından günümüzde bile okunmaktadır (Margulan, 1999:42). Margulan’a göre “Koroğlu” ve “Boz Oğlan” destanları bile “Korkut” destanının bölümleri olarak görülmelidir (Margulan, 1999:42). Karakalpak, Kazak, Başkurt Türkleri arasında yaygın olarak bilinen Alpamış/ Alpamış / Alpamış / Alıp-Bamsı’nın ise Korkut Ata anlatılarıyla ilişkisi belirgindir (Margulan, 1999:45).

Korkut Ata, jıravların atası olarak

kabul edilir. Jıravlık yalnızca şairlik değildir. Jıravlar aynı zamanda düşünür, halkı aydınlatan yol gösterici ve bilge kimselerdir (Margulan, 1999:49).

Korkut Ata konulu efsanelerin kaynağını şamanlık dönemine dayandıranlar mevcuttur (İbrayev, 1999:573-618; Kaskabasov, 1999: 672). Bu efsanelerin, mahiyeti ve yapı özellikleri bakımından, ilk çağ toplumuna ait mitolojik zihniyetin, mitolojik edebiyatın izlerini taşıdığı belirtilmektedir (Kaskabasov, 1999: 670). Korkut bir evliya, bazen de "ilk şaman" olarak görülür (Kaskabasov, 1999: 672). Bu inanca göre Kazak bahşıları arasında kopuz çalan ve sarın (kopuz ezgisi) öğreten ilk şaman Korkut'tur (Kaskabasov, 1999: 672).

Korkut konulu anlatılara göre; kopuzu ilk yapan, küyü ilk icra eden, kopuz çalmayı öğreten, beste yapan, bahşılıların piri/ babası, ilk şaman Korkut Ata'dır (Kaskabasov, 1999: 673). O, insan üstü akıllı, geleceği bilen, bahşı, hekim, sihirbaz, bilge olarak kabul edilir (Kaskabasov, 1999: 674). Korkut konulu mitolojik anlatılar uzun zaman içinde tanınmayacak şekilde değişikliğe uğrayarak İslâmlaşmış kalıntılar hâline dönüşmüştür (Kaskabasov, 1999: 673).

Korkut, yazılı ve sözlü kaynaklarda genellikle 7.-13. yüzyıllar arasındaki zaman diliminde yaşamış tarihî şahsiyetlerle birlikte anılmaktadır (İbrayev, 1999:580). İbrayev'e göre Korkut, Oğuzların İslâm dinini kabulünden evvel yaşamıştır ve 11. yüzyıldan sonra yaşamış olması mümkün görülmemektedir (İbrayev, 1999:581). A.Margulan'a göre ise, "Türk Hanlığı" diye de adlandırılan Kañlı-Kıpçak devrinde (7.-10. yüzyıllar arasında), Oğuz Kağan'ın yönetici olduğu dönemde yaşamıştır (Margulan, 1999:34). Kanlı-Kıpçak ve/veya Oğuz-

Kıpçak diye adlandırılan Kañlı ulusunun bir kısmını Oğuz boyu oluşturmaktadır. Korkut'un da bu boyun Kiyatlar uruğuna mensup olduğu, bunların tarihî başkentlerinin Sırderya kıyılarında bulunan Janakent olduğu belirtilmektedir (Margulan, 1999:39-40). Korkut Ata ile Oğuz Kağan'ı çağdaş kabul edenler, her iki şahsiyet ile ilgili anlatıların birlikte değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadırlar (Margulan, 1999:39). V.M. Jirmunskiy'e göre Korkut bazı Kazak-Türk bilginlerinin kabul ettiği gibi 6.-7. yüzyıllarda yaşayan tarihî bir şahsiyet değildir. O, Türkistan'da yaşayan konar-göçer halkların ataerkil hayatı döneminde, halk efsanelerinden doğan, halkın sosyal hayat özelliklerini şahsında birleştiren bir karakterdir. Bu karaktere Korkut adı bile sonraki dönemlerde verilmiştir (Kaskabasov, 1999: 675-676). Mitolojik dönemde "dünyayı gezen şaman" olan Korkut, zamanla İslâmî dönemdeki efsane ve hikâyelerde "evliya" karakteri kazanmıştır (Kaskabasov, 1999: 676).

Kazak Türkleri arasında anlatılan efsanelerde Korkut ve Janalgı'nın (Can alıcı, Azrail) mücadelesi bazen mitolojideki gibi anlatılır, bazen de masaldaki gibi tasvir edilir (İbrayev, 1999:586). Korkut konulu anlatılar başlangıçta mitolojik ürünler olduğu hâlde zamanla bu ürünler efsaneye, hikâyeye dönüştürülmüştür (Kaskabasov, 1999: 665). Bu anlatılar edebî tür olarak masal değil, efsane/ hikâye olarak kabul edilir (Kaskabasov, 1999: 675). Masala dönüşmeye başlayan anlatılar da vardır (İbrayev, 1999: 587).

Kazakistan'a yapılan çalışmalarından hareketle Korkut Ata ile ilgili –kısa-şunları söyleyebiliriz:

1. Dede Korkut hikâyelerinin baş-

langıcının 7. ve 8. yüzyıllara kadar uzandığı belirtilmektedir (Berdibay, 1996: 46). Zaten Dresden nüshası üzerinde çalışan O. Fleischer de, Dede Korkut kitabının İç Oğuz ve Taş Oğuz boylarının Hz. Muhammed devri maceralarını anlattığını belirtmektedir. Yani 8. ve/veya 9. yüzyılda yaşadığına dair iddialar (Nısanbayev, 1999:61) ileri sürülse de Korkut Ata'nın 7.-8. yüzyıllarda yaşadığı yönündeki kabuller daha yaygındır.

2. Korkut Ata'nın annesi Kıpçak Türkü, babası Oğuz Türküdür. Hatta babası hakkındaki bilgiler daha fazladır. Bu bilgilere göre Korkut'un babası Karahoca, Oğuz Türklerinin Kamı (Kayıspas) boyundandır.

3. Korkut Ata'nın yaşadığı mekân "Sırderya ırmağı kıyısı" olarak kabul edilmektedir (Nısanbayev, 1999:62).

4. Korkut Ata uzun bir ömür sürmüştür; İnal, Kölerken ve Kanlıkoja adlı üç han devrinde sadrazamlık yapmış, Türk töresine uygun kanunlar koymuş ve uygulamış, Türk milletini dağınıklıktan kurtararak birlik ve beraberliğe yönlendirmiştir.

5. Korkut Ata'nın yatağı, Kazakistan'ın Güneybatı bölgesinde bulunan Kızılorda (Akmescid) ilinin Karmakşı (Jalagaş) ilçesine 19 km uzaklıkta, Sırderya kıyısındadır. Türbesinin de burada olduğu, nehrin taşması sonucu yıkıldığı söylenmekte olup, 1980'de, dört sütunu dört kopuzu andıran bir anıt-mezar yapılmıştır.

6. Hayatı etrafında pek çok efsane teşekkül etmiş, bu efsaneler yüzyıllarca dilden dile aktarılmıştır.

7. Korkut Ata sadece bir efsane kahramanı değil, Kazakistan Türk müziğinin atası olarak da kabul edilmektedir. "Korkut Küyü"/ "Korkut Sarını" adlı müzik türünün yaratıcısı Korkut

Ata'dır. Meselâ Bolıbay Baksı, Nayman Bala, Nisan Abız, Mekeş Baksı jırlarında Korkut Ata'nın adı usta/pîr olarak geçmektedir.

Sonuç

Korkut Ata, Kazakistan'da bir efsane kahramanı, küyün atası olarak karşımıza çıkmaktadır. Korkut Ata'nın hayatı etrafında anlatılan efsanelerden (=menkabelerden) bazıları dilden dile aktarılırken bazı tarihî olayların etkisiyle destana dönüşmüş, Korkut Ata da Azerbaycan ve Anadolu sahasına gelirken destan kahramanı olmuştur. Dede Korkut ile ilgili anlatımlar yalnızca efsane ve destan özellikleri taşımazlar. Bu anlatımlar zamanla hikâye, hatta masal özellikleri kazanmış, Türk dünyasının değişik yerlerinde olduğu gibi Anadolu'da da sözlü kültür geleneği içinde Dede Korkut masalları anlatılmaya başlanmıştır. Özellikle Bamsı Beyrek, Tepegöz gibi Dede Korkut hikâyeleri destan özelliklerini yitirerek masallaşmışlardır. Dede Korkut anlatımları böylelikle efsane, destan, hikâye, masal gibi halk edebiyatı anlatı türleri arasında geçiş yapan bunların hepsinden nakışlar alan bir anlatı türü özelliği kazanmıştır. Bu tespitten hareketle, destan araştırmalarında türler arasındaki geçişlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini bir kez daha belirtmek gerekecektir. Türk dünyasının değişik bölgelerinde destan, hikâye, masal veya efsane olarak dilden dile aktarılan Dede Korkut/ Korkut Ata anlatımlarının tespiti ve yazma nüshalarıyla bir bütün hâlinde değerlendirilmesi yapılması gereken çalışmaların başında yer almaktadır.

NOTLAR

¹ Türkiye'de de A.B.Alptekin (1997), B.Şişman (1998), A.B.Ercilasun (1998) gibi bilginlerin makaleleri yayımlanmıştır.

- ²1999-2000 akademik yılında, Kazakistan'da, konuk öğretim üyesi olarak görev yaptık. Çalışmamızı tamamladığımızda, söz konusu eserin bir kısmının Türkiye Türkçesine aktararak Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları arasında yayımlandığını da gördük. Türkiye Türkçesinde yayım için bkz. Abdimalik Nisanbayev vd., *Kazakistan'da Dede Korkut*, (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Dinara Düysenbayeva, Banu Muhyayeva; Redaksiyon: Prof.Dr. Sadık Tural), Ankara, 2000.
- ³W. Barthold, Dede Korkut hikâyelerinin yalnız bir hikâyeciye ait olmadığını, eserin aynı ekole bağlı hikâyeciler tarafından oluşturulduğunu ileri sürmektedir (Gökyay, 2000: CCXLVIII). Pertev Naili Boratav, Dede Korkut kitabının ara merhalede bir eser olduğunu belirtmekte ve destandan romana geçen halk hikâyelerinin ilk basamağını teşkil ettiğini söylemektedir (Boratav, 1946:62)
- ⁴Bunların yayılma alanları hakkında kısaca bilgi verelim:
- 1.Dede Korkut hikâyeleri içinde, tarih bakımından en eski ve en yaygın olan Bamsı Beyrek hikâyesinin kökü bir bahadırılık destanıdır (Gökyay, 2000:CDLIV). Yani bu anlatı destandan hikâyeye dönüşmüştür. Çünkü, Bamsı Beyrek hikâyesi çok eski bir Altay kahramanlık destanı olan Alpamış/ Alp Mamaş ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu anlatının Özbek, Karakalpak, Kazak, Başkurt ve Altay eşmetinleri vardır. Bamsı Beyrek ile ilgili anlatıların masal veya hikâye şeklinde Türkiye'de de yaygın olarak anlatıldığı bilinmektedir (Ekiçi,1995). Demek ki önce efsane olarak dilden dile nakledilen Dede Korkut anlatıları, tarihi olayların etkisiyle kahramanlık destanı şekline, destandan da hikâyeye dönüşmüştür.
 - 2.Anadolu'da yaygın olarak bilinen Tepegöz (Gökyay, 2000: DXLVII- DLXIII) ile ilgili Azerbaycan'da çeşitli efsaneler anlatılmaktadır (Karakaşlı, 1964:27-36.). Kafkas kavimleri arasında da yaygın olan Tepegöz anlatılarının Altay, Kazak, Kırgız ve Türkmen Türkleri arasında tespit edilen çeşitlenmeleri vardır (Gökyay, 2000: DXLIII- DXLVI).
 3. Deli Dumrul ile ilgili anlatılar daha çok masalaşmış olarak Anadolu'da anlatılmaktadır (Gökyay, 2000: DLXX- DLXXVI)
 4. Kazakistan'da Salur Kazan hakkında da efsaneler anlatılmaktadır (Köseyev, 1943) Kazakistan'da yaşayan Oğuz Türkleri (=Türkmenler) arasında Salur Kazan hakkında anlatılan iki efsaneye O.Ş.Gökyay'ın "Dedem Korkudun Kitabı" adlı eserinde de yer verilmektedir

(Gökyay, 2000:DC-DCI). Bu iki efsanede Yomut ve İğdir kabilelerinin adının kaynağı konu edilmektedir.

5.Dede Korkut kitabında geçen kahramanlardan Garacug Çoban ile ilgili rivayetler Azerbaycan'da da mevcuttur (Cemşidov, 1963:55-64)

⁵Sözlü kaynaklar S₁, S₂... şeklinde kısaltılacaktır.

⁶"Korkut" sözcüğünün, korkutmak fiiliyle ilgisi olmadığı, "kör/kor" ve "kut" sözcüklerinin birleştirilmesinden ortaya çıkmış olduğu da belirtilmektedir. "Kör"sözcüğünün gor, gör, gur gibi söylenişlerinin bulunduğu gibi, "kut" sözcüğünün de gud, gut, hut gibi söylenişlerinin olduğu bilinmektedir. Korkut sözcüğünün de Gorgut, Görgud, Gorgud, Körhut, Körgut gibi söylenişlerinin kullanılmış olabileceği, günümüzde Kazakistan'da "Korkıt" şeklinde olan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesi'nde "Gorgud", Türkmen Türkçesi'nde "Gorkut" olarak söylenmektedir (Ibrayev, 1999:596).

⁷Azerbaycan'da anlatılan bazı ürünlerde Köroğlu'nun babası olarak Korkut'un adı zikredilir. Korkut'un karısı Halima'dan doğan Köroğlu'nun olağanüstü özellikler taşıyan atına Gırat (Kırat, Korat) adını veren de Korkut'tur. Gırat denizden çıkan su aygırı ile yeryüzündeki yıldırdan doğmuştur (Ibrayev, 1999:595).

KAYNAKLAR

- A. Yazılı Kaynaklar
- Adambayev, B. (1989). "Korkıt-Küy Atası", *Altın Sandık*, Almatı, s.172,176.
- Akatayev, S. (1973). "Ahilles, Alpamış, Korkıt jane Baksılar...", *Jalın*, S.2, s.145-153.
- Akatay, S. (1999). "Velikiy Korkıt i ego Uçeniye", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak*, Almatı, s.686-688.
- Aliaskarov, A. (1999). "Korkıt", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak*, Almatı, s.764-765.
- Alptekin, A.B. (1997). "Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Dede Korkut İle İlgili Efsaneler", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri*, C.1, Ankara, s.23-32.
- Asıl Söz (Öleñder, Ertekiter, Añızdar)*, Almatı, 1987, s.214-217.
- Avezov, M. (1948). "Erteğiler", *Kazak Adebiet Tarihi*, C.1, Almatı. s.85-91.
- Avezov, M. (1997). *Folklor Yazıları*, (Hızl. Ali Abbas Çınar), Ankara.
- Avezov, M. (1999). "Korkıt", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak*, Almatı, s.459.
- Aydosov, A. (1997). *Korkıtname*, Almatı.
- Bekhojin, K. (1999). "Korkıtpen Tildesuv", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak*, Almatı, s.742-743.

- Bektibayev, R. (1988). *Kayta Oralğan Korkut Ata*, Almatı.
- Berdibay, R. (1993). *Kobızşı Korkut Turalı, Mengilik Jasyatın Murağattar*, Almatı.
- Berdibay, R. (1999). "Dede Korkut Kitabı jane Kazak Eposı", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.664-667.
- Berdibayev, R. (1988). "Muramızben Tabıskanda", *Kazak Adebıyeti*, 22 Yanvar.
- Berdibayev, R. (1998). *Sarkılmas Kazına*, Almatı.
- Boratav, P.N. (1946). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara.
- Cembisbayev, N. (1999). "Horhut Avliye (Legenda)", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.92-93.
- Cemşidov, Ş. (1963). "Kitabi Dede Gorgut'a Tasvir Edilen Hadiselerin Coğrafi Şeraiti Meselesine Dair", *Azerbaycan SSR İmler Akademiyasının Heberleri*, S.2, Bakü, s.55-64.
- Cetbisbayev, İ. (1899). "Korkut-Avlie", *Turkestan-kie vedemosti*, S.92, ?, s.582.
- Dayrabay, T. (1999). "Korkutın Jambası Tigen Jer", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.725-729.
- Divayev, A. (1999). "Avliye Korkut Atanın Beyiti Jönninde Birer Söz", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.457-458.
- Durbilmez, B. (1999). "Kadirli Yusuf Sıra'nın Hikâye Repertuarı ve Güzel Ahmet Hikâyesi", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)-Bildiriler*, Adana, s.258-272.
- Durbilmez, B. (2000). "Türk Dünyesinde Ortak Halklık Şikarmaları/ Türk Dünyasında Ortak Halk Kültürü Ürünleri", *Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi VIII. Ocultışı- Proffessorler Gülmü-Teoriyalıq Konferansıyası*, Türkistan.
- Ekici, M. (1995). *Dede Korkut Hikâyeleri Etkisiyle Oluşan Halk Hikâyeleri*, Ankara.
- Ensegenulı, T. (1995). "Öğznama", *Sır Boyında Tuğan Şığarma*, Almatı.
- Ercilasun, A. B. (1998). "Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese", *Milli Folklor*, S.37 (Bahar 1998), Ankara, s.13-16.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara.
- Gökyay, O.Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul.
- Ibrayev, Ş. (1979a). *Sravneniye vı sisteme hudojectvennih sredstv "Knigi Moyevo Dede Korkuta", voprosı istorii literatur vostoka*, Moskova.
- Ibrayev, Ş. (1979b). *Nekotoriye aspekti sistemnogo izuçeniya hudojestvennih sredstv "Kitabi Dedem Korkut"*, Moskova.
- Ibrayev, Ş. (1979c). "Nekotoriye aspekti istoričeskogo razvitiya epiteta i yego funktsii v Knige moyego Deda Korkuta" *Izvestiya AN Kaz. SSR. ser. Filologičeskaya*, S.2.
- Ibrayev, Ş. (1986). *Korkut Ata Kitabı*, Almatı: Üniversitet Baspası.
- Ibrayev, Ş. (1990). *Epos Janrınnıñ Kalıptasuv Tarihi*, Almatı.
- Ibrayev, Ş. (1991). "Küy Añızdar", *Semey Tañı*, 9 Akpan.
- Ibrayev, Ş. (1999a). "Mengilik Müra", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.14-32.
- Ibrayev, Ş. (1999b). "Korkut Jane Şamanizm", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.573-618.
- Ibrayev, Ş. (1999c). "Poetika Oguzkogo Geroičeskogo Eposa", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.619-663.
- İnostrantsiyev, K.A. (1999). "Korkut vı istorii i legende", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.94-98.
- İskakov, B. (1994). *Korkut Ata Kitabı*, Almatı.
- Jarkınbekov, M. (1980). "Korkutın Küyderi", *Jalın*, S.6, s.151-153.
- Jarkınbekov, M. (1987). *Elim-ay*, Almatı.
- Jarkınbekov, M. (1999). "Ömir Jurdın Tolgagan Ulı Baba", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.112-122.
- Jirmunskiy, V. M. (1999). "Oguzskiy Geroičeskiy Epos i Kiniga Korkuta", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.476-572.
- Joldasbekov, M. (1986). "Korkut", *Asıl Arnalar, Zertteveler, Makalalar*, Almatı, s.111-126.
- Jumabayev, M. (1922). "Korkut", *Şolpan*, S.2-3, Almatı.
- Jumabayev, M. (1999). "Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı", s.733-737.
- Karakaşlı, K.T. (1964). *Materialnaya Kultura Azerbajdžantsev severo-vostočnoy i taşantralnoy zon Malogo Kavkaza*, Bakü.
- Kari, Z. (1984). "Gulam Korkut Ata", *Bibliyografiyalık Katalog*, Almatı.
- Kaskabasov, S. (1984). "Korkut Turalı Añızdar", *Kazaktıñ Halıg Prozası*, Almatı, s. 126-131.
- Kaskabasov, S. (1990). *Dede Korkut na Kazahskoy počve, Azerbajdžansko-Kazahskiy Literaturıye Svyazi*, Bakü: Elm.
- Kaskabasov, S. (1993). "Mif pen Epsananıñ Tarihiılığı", *Kazak Folklorının Tarihi*, Almatı.
- Kaskabasov, S. (1999). "Ajalmen Aykaskan Adam", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.668-678.
- Kastanye, İ.A. (1999). "Drevnosti Kirgizkoy Stepı i Orenburgskogo Kraya", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.89-91.
- Kaymoldin, O. (1990). "Korkut Ata Ömirnamesi", *Almatı Akşamı*, 3 Kazan.
- Kazak Ertegileri* (1957), I.cilt, Almatı.
- Kazaktıñ Muzikalık Folklorı* (1982). Almatı: Ğılım.
- Kenjebayev, B. (1938). "Korkut Turalı", *Adebıyet Maydanı*, s.91-99.
- Kıravbaykızı, A. (1999). "Korkut Ata Mifteri jane Avesta", *Korkut Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.679-685.

- Koñıratbayev, A. (1981). "Korkıt jane Onıñ Jırları", *Oñtüstik Kazakistan*, 10 Mavsim.
- Koñıratbayev, A. – M.Bayıldayev (1986). *Korkıt Ata Kitabı, Oğızdardıñ Batırlık Jırları, Epos*, Almatı: Jazuşı.
- Koñıratbayev, A. (1987). "Korkıt Turalı Akikat pen Añız", *Jalın*, S.4, s.34-37.
- Koñıratbayev, A. (1991). "Korkıt", *Kazak Folklorınıñ Tarihi*, Almatı, s.86-91.
- Koñıratbayev, A. -T. Koñıratbayev (1991). *Korkıt Ata Kitabı*, Almatı.
- Koñıratbayev, A. (1999a). "Korkıt Ata Hakında", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.460-475.
- Koñıratbayev, A. (1999b). "Türki Alemine Tanımal Tulga (Korkıt jane Onıñ Etnikalık Tegi Turalı)", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.722-724.
- Korkıt (1987), *Elim-ay, Küyler Jınağı*, Almatı: Öner.
- Köseyev, M. (1943). *Sovet Adebıyeti*, S.7.
- Kudayberdiulı, Ş. (1999). "Korkıtın Sarını", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.731-732.
- Margulan, A. (1970). "Kazak Muzıkasının Korkıt Desturı", *Leninşıl jas*, (20 Ocak 1970), S.13.
- Margulan, A. (1971). *Şokan jane Manas*, Almatı.
- Margulan, A. (1974). "Korkıt Küysi", *Izvestiya Kazahskogo filiála AN SSR, seriya yazıka i literaturı*, C.1, Almatı, s.83-84.
- Margulan, A. (1983). "Korkıt Ata Ömiri men Epsanaları Turalı", *Jıldız*, S.3, s.139-166.
- Margulan, A. (1985). *Ejelgi Jır Añızdar/ Ğilimi Zerttev, Makalalar*, Almatı.
- Margulan, A. (1999). "Korkıt: Añız jane Akikat", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.34-88.
- Mukhtarulı, S. (1990). *Küy Jelken Nemese Korkıt Ata Dastanı*, Almatı.
- Mukhtarulı, S. (1999a). "Korkıtınuga Baspaldak", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.689-721.
- Mukhtarulı, S. (1999b). "Korkıt Ata Dastanı", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.744-763.
- Nısanbayev, A. vd. (1999). *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak*, Almatı.
- Sadırbayev, S. (1990). "Korkıt Turalı Añız", *Kazak Halık Edebıyeti*, Almatı, s.25-26.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkıt Kitabı/ İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar*, 2 Cilt, Ankara.
- Seydimbekov, A. (1992). "Korkıt", *Küy Şejire*, Almatı, s.6-14 ve s.118-138.
- Seydimbekov, A. (1999). "Korkıt Añızdarı", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.99-110.
- Seyfullin, S. (1964). "Korkıt Turalı", *Şıǵarmalar*, C.6, s.168-171, Almatı.
- Seyfullin, S. (1999). "Baksınıñ Jırları", *Korkıt Ata Ansiklopediyalık Jinak, Almatı*, s.738-741.
- Süyınşalıyev, H. (1969). "Korkıt Ata Kitabı Jaylı", *Kazakistan Mektebi*, S. 9, s.87-90.
- Şışman, B.(1998). "Kazakistan'da Korkıt Ata İle İlgili Söylenceler", *Milli Folklor*, S.37 (Bahar 1998), Ankara, s.51-53.
- Velihanov, Ç. (1968). *Sobrenie soçinıniy*, C.1., Almatı. s.116-120.
- Yıldırım, D. (1985). "Türk Folkloru Araştırmalarının Problemleri", *Erdem*, C.1, S. 2, Ankara, s.549-551.

B. Sözlü Kaynaklar

- S₁: Ayman Abekova, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Çimkent Tarih-Filoloji Fakültesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü 1.Sınıf Öğrencisi, Çimkent, Nisan 2000. (Büyüklerinden dinlemiş).
- S₂: Rahımcan Adilbekov, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Mayıs 2000. (Babasından dinlemiş).
- S₃: Gülnaz Ahmetova, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Nisan 2000. (Büyüklerinden dinlemiş).
- S₄: Gülnur Jirenbayeva, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Çimkent Tarih-Filoloji Fakültesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü 1.Sınıf Öğrencisi, Çimkent, Nisan 2000. (Çimkent'te, büyüklerinden dinlemiş).
- S₅: Gülbanu Karamanova, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Nisan 2000. (Büyüklerinden dinlemiş).
- S₆: Kamila Musaliyeva, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Çimkent Tarih-Filoloji Fakültesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü 1.Sınıf Öğrencisi, Çimkent, Nisan 2000. (Büyükbabasından dinlemiş).
- S₇: Gülşat Sadvakasova, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Nisan 2000. (Büyük babasından dinlemiş).
- S₈: Aynur Sardarbek, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Nisan 2000. (Kızılorda'da, büyüklerinden dinlemiş).
- S₉: Nabat Oralbayeva, Hoca Ahmet Yesevî Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.Sınıf Öğrencisi, Türkistan, Nisan 2000. (Aktöbe'de, büyüklerinden dinlemiş).